

IVAN BAČMAGA

Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb

Izvorni znanstveni članak
UDK 94(497.5)“18“-051Matoš, A. G.
94(439)“18“-051Matoš, A. G.

Matošev pogled preko Drave* Kako je Antun Gustav Matoš vidio Ugarsku, Mađare i mađarsko-hrvatske odnose

Zamišljen kao prilog analizi političke misli Antuna Gustava Matoša, članak obrađuje i problematizira njegove sudove o različitim aspektima mađarsko-hrvatskih odnosa nagodbenoga doba, dok se na imagološkom planu dotiče reprezentacije pojedinih segmenata mađarskoga nacionalnog identiteta u Matoševu stvaralaštvu. Raščlamba Matoševih publicističkih tekstova potvrđuje da u njegovoj političkoj misli prevladavaju naglašeni protumađarski stavovi i osjećaji, no ujedno pokazuje da se na nekoliko mjesta ipak javlja pozitivna slika sjevernih susjeda.

Ključne riječi: Antun Gustav Matoš, Ugarska, Mađari, (banska) Hrvatska, 1848, Hrvatsko-ugarska nagodba, mađarsko-hrvatski odnosi, mađarski identitet, mađarska kultura

Uvod

Iako se Antuna Gustava Matoša ponajprije doživljava kao središnju figuru hrvatske moderne, dakle kao književnika, nedvojbeno je da njegova pisana ostavština predstavlja iznimno vrijednu građu ne samo za kroatiste ili komparatiste književnosti već i za povjesničare. Matoš je stoga i historiografski potentna i relevantna tema unatoč tome što se nikada nije aktivno bavio politikom te u tom smislu nije igrao prvorazrednu, pa ni drugorazrednu ulogu u hrvatskom političkom životu. Ipak, kao novinarski pečalbar nerijetko je pisao o domaćim i inozemnim političkim prilikama, a činjenica da je i u svoje vrijeme i danas uživa(o) status jedne od istaknutijih ličnosti našega kulturnog

* Zahvaljujem urednicima *Leksikona Antuna Gustava Matoša* Igoru Hofmanu i Tomislavu Šakiću što su mi ukazali povjerenje da za spomenuto izdanje obradim natuknicu „Austro-Ugarska Monarhija“, koja je poslužila kao svojevrsno polazište za pisanje ovoga rada. Naslov je posuđen od podnaslova knjige Dinka Šokčevića *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata: Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga*, Zagreb 2006, koju ističem i kao vrijedan primjer razmjerno recentne i za ovu temu relevantne literature.

života povjesničarima može poslužiti kao dodatan poticaj da pomnije analiziraju njegovu nacionalno-političku ideologiju. Naime, usprkos nekim vrlo vrijednim prinosima na tom polju matošologije, kao što su primjerice, od recentnijih, znanstveni rad Tomislava Jonjića o Matoševu viđenju hrvatsko-srpskih odnosa ili članak renomirane matošologinje i akademkinje Dubravke Oraić Tolić „Matoš i nacija“¹, još uvijek ne postoji monografija koja bi cjelovito obradila Matoševu političku misao. A izvora za takvo djelo ne manjka: lirske pjesme i novele sačinjavaju opsegom relativno malen dio Matoševa opusa (otprilike 2,5 od 20 svezaka *Sabranih djela*), većina kojega otpada na tematski raznovrsne članke (politički tekstovi, putopisi, književne i kazališne kritike, polemike itd.; 13,5 svezaka), a nezanemariv dio i na korespondenciju te zapise iz *Bi-lježnica* (4 sveska). U svim segmentima Matoševa opusa može se pronaći dragocjene izvore za temu kojom se ovaj rad bavi, no najinformativniji i najvažniji nedvojbeno su članci i feljtoni, pa je stoga tekst oslonjen upravo na taj tip građe. Za spomenuti je da su vrijedne prinose o slici Mađara i mađarsko-hrvatskih odnosa u Matoševu stvaralaštvu dosad objavili Dinko Šokčević i István Lukács², koji su analizirali ne samo novinske članke nego i beletrističke tekstove. Ipak, držim da je, s obzirom na obimnost Matoševa publicističkog opusa, riječ o temi koja je još uvijek poprilično neiscrpljena i koju stoga vrijedi i nadalje istraživati.

Svrha ovoga rada nije samo rekonstruirati već i kontekstualizirati te (re)valorizirati određene Matoševe ocjene i zaključke, odnosno preispitati u kojoj je mjeri njegovo viđenje pojedinih fenomena odgovaralo realnom stanju na terenu. Polazeći od uvriježena i u izvorima utemeljena stava o Matošu kao protumađarski orijentiranu piscu, nastojat će se pozornije razmotriti i one zapise koji se ne uklapaju u takvu percepciju te ocijeniti mogu li i u kojoj mjeri ti zapisi dovesti u pitanje ustaljeno mišljenje.

Mađarsko-hrvatsko državno zajedništvo datira od 1102, a sve otada pa do potkraj 18. st. prekodravski su se susjedi međusobno doživljavali pretežito pozitivno. Naime, mađarska i hrvatska elita percipirale su jedna drugu kao saveznike i branitelje staleške ustavnosti, dijelile su zajedničke interese koje je trebalo ostvariti a i zajedničke neprijatelje kojima se valjalo oprijeti: Mongole, Mlečane, Turke, Beč i habsburški apsolutizam i centralizam. Do promjene takvih slika Drugoga u Hrvata i Mađara dolazi 1790. s prvim trzavicama oko uvođenja mađarskoga kao službenoga jezika, a pojava modernih nacionalnih ideja na obje obale Drave, kao i nemađarima neprihvatljiva ideja mađarskoga plemstva o jedinstvenoj političkoj naciji i mađarskoj nacionalnoj državi po uzoru na Francusku, postupno će intenzivirati mađarsko-hrvatski sukob, koji se zaoštava u

1 Tomislav Jonjić, „Pogledi Antuna Gustava Matoša na hrvatsko-srpske odnose“, *PILAR – Časopis za društvene i humanističke studije*, br. 13(1), 2012, 9–76. U „Uvodnim napomenama“ autor se referira na još nekoliko radova posvećenih Matoševim političkim pogledima. — Dubravka Oraić Tolić, „Matoš i nacija“, *Čitanja Matoša*, Zagreb 2013, 251–330.

2 Šokčević, n. dj., vidjeti prema kazalu imena; István Lukács, „Antun Gustav Matoš magyar ‘vedutái‘“, *Croato-Hungarica*, Zagreb/Zágráb 2002, 475–486.

drugoj četvrtini 19. st. i potom eskalira ratom koji je i sjeverno i južno od Drave figurirao za najnižu, najkritičniju točku u povijesti mađarsko-hrvatskih odnosa.³

Neuralgična 1848.

Tijekom revolucionarne 1848–49. Kruna je vješto iskoristila nacionalne pokrete nemađarskih naroda te uz njihovu i pomoć ruske carske vojske ugušila mađarsku revoluciju. Naime, liberalne zasade mađarskoga nacionalnog pokreta u području građanskih prava nasukale su se na pitanjima nacionalnih prava – i u nemađara su se već razvili moderni nacionalni osjećaji, pa im je stoga mađarska ideja o jedinstvenoj ugarskoj političkoj naciji bila neprihvatljiva. Premda su mađarski političari prepoznavali specifičnost pozicije Hrvata, koji su bili u boljem položaju u odnosu na druge manjinske narode Ugarske jer su imali vlastite feudalne političke institucije te su sudjelovali u radu Ugarskoga sabora, spremnost na popuštanje i eventualne ustupke pokazali su prekasno, pa su tako i Hrvati pod vodstvom Habsburzima odana bana Josipa Jelačića sudjelovali u suzbijanju mađarske revolucije.⁴

Kao jedan od središnjih događaja i neuralgična točka mađarsko-hrvatskih odnosa, ratni sukob iz 1848–49. zanimao je i Matoša, koji se u nekoliko navrata osvrtao na ovo razdoblje, napose na ulogu bana Jelačića i Hrvata u tom okviru. Smatrao je da 1848–49. predstavlja „crno i nesrećno vrijeme“ i po Hrvatsku, jer su Hrvati tada spasilu „dinastiju i ovu nezahvalnu Monarhiju uz cijenu prezira cijele liberalne Europe“.⁵ Takvo se viđenje zasigurno naslanja na spoznaju da je nakon revolucije uslijedio period neoapsolutizma, obilježen provođenjem centralističke politike bečkoga dvora, praćene germanizacijom, ukidanjem parlamentarnoga života i građanskih prava, te represijom i cenzurom, razdoblje u kojem su vojska, birokracija i policijsko-doušnički aparat djelovali kao glavne poluge režima. S druge strane, 1850-ih nastavljen je proces izgradnje građanskoga društva, zadržane su neke društvene i ekonomske reforme (npr. ukinuće kmetstva, jednakost pred zakonom, razmjerno oporezivanje), a položeni su i temelji

3 O tom više u: Šokčević, n. dj., passim.

4 Opširnije o uzrocima, tijeku i ishodima revolucionarnih zbivanja u Habsburškoj Monarhiji, s naglaskom na Ugarsku i Hrvatsku, vidjeti u: László Kontler, *Povijest Mađarske: Tisuću godina u Srednjoj Europi*, Zagreb 2007, 230, 232, 245–247, 251–271, 276; Péter Hanák (ur.), *Povijest Mađarske*, Zagreb 1995, 133, 136, 138–148; Imre Röss, „Uzroci mađarsko-hrvatskog sukoba 1848. godine“, *Hrvatska 1848. i 1849.* (zbornik), Zagreb 2001, 101–109; Tomislav Markus, „Hrvatski politički pokret 1848.–1849. godine: osnovna zbivanja i ideje“, *Povijesni prilozi*, vol. 15, 1996, 11–58; Jaroslav Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848–49*, Zagreb 1979; Ni. S. [Nikša Stančić], „Jelačić, Josip“, *Hrvatski biografski leksikon*, knj. 6, Zagreb 2005, 394–401; Šokčević, n. dj., passim.

5 IV, 298; XVI, 164. — Svi Matoševi tekstovi koji su poslužili kao izvori za ovaj članak konzultirani su prema izdanju *Sabrana djela Antuna Gustava Matoša*, Zagreb 1973, pri čem rimski broj označava svezak, a arapski stranicu na kojoj se relevantni podaci i(li) citati nalaze.

gospodarske modernizacije.⁶ No Matoš se fokusirao na negativne pojave toga doba, očito se priklonivši stavu da su Hrvati nakon ratovanja na strani Habsburgovaca protiv mađarske revolucije ostali izigrani, tj. da su, kako se često, ali ne sasvim opravdano⁷ zna(lo) formulirati, dobili za nagradu isto ono što su Mađari dobili za kaznu – pravo na tiraniju i apsolutizam. Zapisao je da hrvatsko iskustvo iz 1848–49. dokazuje da je „najbolji način za nemilost austrijsku vjernost Austriji“, jer „dobismo nogom u rebra kad bijasmo hiperlojalni“.⁸ Upravo kroz tu optiku ocijenio je djelovanje bana Jelačića, smatrajući da je u rat pošao s ispravnim ciljem, „u obranu prava Hrvatske“ od agresivnoga mađarskog nacionalizma, ali se naposljetku prometnuo u habsburšku marionetu postavši „branilac nezahvalne bečke reakcije“, te ga je stoga označio tragičnom i neprežaljenom figurom, navodeći i da ekonomsko stanje u banskoj Hrvatskoj početkom 20. st. ostavlja dojam da je ban doživio Sedan, tj. poraz. S tim je u vezi i misao koju je Matoš zapisao u *Bilježnicu IV*: da je „spomenik Jelačiću [...] spomenik hrv. gluposti“; a zanimljiva je i ocjena da je ilirska ideja „upotrijebljena u korist austrijsku protiv slobode mađarske“. Matoševo gledanje na Jelačića i ilirizam kao na puko protumađarsko i protoliberalno oruđe u rukama reakcionarne bečke kamarile zapravo se umnogome preklapa s načinom na koji su ban i ilirci percipirani sjeverno od Drave. No iako je Matoš uviđao da je Dvor iskoristio bana kao pijuna u svojoj *divide et impera* politici, odnos Ugarske prema banskoj Hrvatskoj znao ga je nagnati da iskaže potrebu za pojavom „novog Jelačića“.⁹

Najopširniji i najinformativniji Matošev osvrt na 1848–49. nalazimo u članku *Pismo iz Hrvatske*, originalno objavljeno 1902. na francuskom jeziku pod naslovom *Lettre de Croatie* u časopisu *L'Oeuvre d'Art international*. Kao da se Matoš tim tekstom pred Europom opravdava za pozicioniranje Hrvata u revolucionarnim događajima, žaleći se usto na percepciju kakva o tim zbivanjima egzistira na Zapadu i referirajući se na način kojim je Austrija „nagrađila“ hrvatsku vjernost:

„Hrvati, nesrećom austro-ugarski podanici, uvijek su se lako davali u službu svim sramotama, i tobož liberalna štampa svih zemalja nije trebala bogzna kakvih napora da nas pred Evropom prikaže kao branitelje i pandure bečke reakcije. [...] Mađari nas smatraju svojim krvnicima od Četrdesetosme i Evropa ne zna da je Hrvatska protiv drskom

6 Kontler, n. dj., 268, 272–274; Hanák (ur.), n. dj., 148. — O razdoblju Bachova apsolutizma u Hrvatskoj: Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb 1985; Mirjana Gross i Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb 1992, 77–128.

7 Naime, bečki je dvor zauzeo stav da su Mađari pobunom protiv vladara proigrali povijesno pravo na zasebne tradicionalne političke institucije (tzv. teorija proigravanja), a u Ugarsku je uvedeno opsadno stanje i vojna diktatura. Povijesna ugarska država integrirana je u jedinstvenu monarhiju i administrativno rascjepkana na okružja, ravnopravna međusobno i s drugim pokrajinama carevine. Usto, mađarski su činovnici zamijenjeni strancima, a iznimno oštro sankcioniralo se sudionike revolucije. Gross, n. dj., 16–17.

8 XV, 251.

9 IV, 298; VII, 177; XI, 184, 185; XV, 76, 108, 174, 251; XVI, 24; XVII, 309. — Kako su Jelačića doživljavali Mađari vidjeti u: Šokčević, n. dj., *passim.*, napose 153–169.

šoveni Kossuthu branila samo svoju neovisnost, ugroženu mađarskim nacionalizmom. Hrvati su postali simbolom sviju reakcija [...] Živ i poznat pjesnik Björnson prokleo nas je, proklinjući reakciju, kao što nas već ožigosaše Schiller i Giusti. [...] Nas se goni, a kad dođemo u inozemstvo, viču nam sa svih strana: „Otkuda ste? Zar Hrvat? šta je to? A, da, Austrijanac! Metternich, Radetzky! [...] I jadni Hrvat odlazi, proklinjući onaj dan kada se rodio prvi austrijski lakaj. Jer svi potlačeni nose na sebi neizbrisive žigove, to okrutnije, što ih brižnije kriju.“¹⁰

Matoš dakle drži da su Hrvati žrtve okolnosti: hrvatsko pozicioniranje i djelovanje 1848–49. obrambenog je karaktera, usmjereno k čuvanju vlastite nacionalne opstojnosti, no ono je istodobno pripomoglo protudemokratskim, reakcionarnim težnjama bečkoga dvora, tj. gušenju progresivnih, slobodarskih, liberalnih aspekata mađarskoga revolucionarnog pokreta.

Također, Matoš upozorava da se potlačeni i obespravljeni Mađar, na krilima izmijenjenih političkih okolnosti formaliziranih u Austro-ugarskoj (1867) te potom i Hrvatsko-ugarskoj nagodbi (1868), vrlo brzo prometnuo u agresivnoga tlačitelja, zlostavljača i tiranina koji grabežljivim imperijalizmom, skrivenim pod krinkom tobožnjega liberalizma, u političkom, gospodarskom i kulturnom smislu brutalno ugnjetava manjinske narode Ugarske.¹¹

Matoš – čvrsti antinagodbjenjak

Matoš se u političkim člancima ipak više zanimao za aktualni hrvatski trenutak, živio je i stvarao u vrijeme (sub)dualističkoga poretka temeljena na Austro-ugarskoj i Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, kada su se ključne odluke o sudbini banske Hrvatske donosile u Budimpešti: zemaljska vlada u Zagrebu imala je tek autonomiju u domenama unutarnje uprave, sudstva, prosvjetnih i vjerskih poslova, dok su Mađari vodili glavnu riječ o financijskim, trgovinskim, prometnim, gospodarskim i drugim „važnijim“ pitanjima. Status banske Hrvatske najbliže će definirati sintagma „pokrajinska autonomija s elementima državnosti“, a za dodati je da je Hrvatima Nagodbom *de facto* priznat položaj političke nacije. Premda hrvatska posebnost nije dolazila do nikakva izražaja izvan okvira Zemlja Krune Sv. Stjepana (Translajtanije), valja apostrofirati da su Hrvati banske Hrvatske Nagodbom ipak osigurali status kakav nije imao niti jedan drugi manjinski narod Monarhije, pri čem su Mađari napravili značajan odmak od prvotnih stajališta iz 1848. godine.¹²

10 VI, 246–247, 247–248.

11 IX, 67–69.

12 Za nešto više informacija o donošenju („nametanju“, M. Gross) i odredbama Hrvatsko-ugarske nagodbe, o gospodarskim i društvenim prilikama te o demografskim kretanjima u nagodbenoj Hrvatskoj, vidjeti u: Gross i Szabo, n. dj., 193–243; Kontler, n. dj., 287; Šidak et al., n. dj., 36–43, 80–83; Šokčević, n. dj., 30, 110, 177, 203, 213; Željko Holjevac i Marko Rimac, „Zemlje ugarske krune u

Ne smije se smetnuti s uma da je Matoš nakon dezertiranja 1894. punih 11 godina izbjivao iz domovine, a tek se nakon pomilovanja 1908. i službeno, legalno mogao vratiti u Zagreb. Stoga treba pretpostaviti da u tom razdoblju, živeći u Beogradu, Ženevi, Parizu i opet Beogradu, vjerojatno nije mogao biti u tančine upoznat s prilikama u banskoj Hrvatskoj. U svakom slučaju, kao čovjek izrazito zainteresiran za domovinu i stanje u njoj, mnoge članke posvetio je širokom spektru fenomena i problema nagodbenoga doba, pri čem je njegova optika u prvom redu bila određena hrvatskim položajem u višenacionalnom imperiju, napose položajem banske Hrvatske u Translajtaniji.

U skladu s pravaškim svjetonazorom, Matoš zauzima čvrst antinagodbenjački stav, koji se u njegovim tekstovima pojavljuje i u vidu nerijetkih pretjerivanja i preuveličavanja. Hrvatsko-ugarsku nagodbu označavao je sramotom, atentatom i zločinom, omčom oko vrata, izvorom svih zala, ozakonjenom nezakonitošću koja je uzrok hrvatskomu političkom, finansijskom i gospodarskom ropstvu, pretvaranju banske Hrvatske u obespravljenu, osiromašenu i ekonomski iscrpljenu mađarsku koloniju, u „mađarski pašaluk“: Nagodba je „hrvatsko pravo koje gazi sva hrvatska prava [...] pravo hrvatskog državnog i narodnog samoubojstva“, nakon njezina sklapanja Hrvatska je osjetila svu „lažnost mađarskog liberalizma. Robilo nas i pljačkalo punom parom, dok su liberalni organi velikih peštanskih novčara slikali Hrvatsku pred Evropom kao neku ubogu ‘sestru’ koju treba uzdržavati.“¹³

Pozornost je posvetio i problemu razjedinjenosti hrvatskih zemalja: s obzirom da je Dalmacija bila inkorporirana u austrijski, a Hrvatska i Slavonija u ugarski dio Monarhije, Matoš naziv hrvatske vlade, službeno, vlade Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, označava grotesknim. Također, u hrvatski teritorijalni korpus uključivao je, dosljedno pravaški, Bosnu i Hercegovinu – nakon što ju je 1908. anektirala Austro-Ugarska, istaknuo je potrebu njezina priključenja Hrvatskoj, tj. potrebu da Hrvatska, kako je zapisao, „osvoji“ Bosnu.¹⁴

Matoš je naglašavao nerijetka mađarska kršenja Hrvatsko-ugarske nagodbe smatrajući da ona dovode u pitanje i tobožnju hrvatsku autonomiju, objašnjavajući takve pojave činjenicom da je hrvatska vlada podložna ugarskoj, a banovi djeluju kao mađarski eksponenti, „vrše službu mađarskih pandura“: „od Nagodbe dolazak svakog bana znači po jedan gubitak narodnih prava [...] po jedn[u] velik[u] izgubljen[u] bitk[u], po jedan veliki hrvatski poraz“, jer je ban „jednostavni mađarski povjerenik te najbolje protuhrvatsko oruđe u rukama nesavjesne oligarhije“.¹⁵ Na svoj je način komentirao pojedine banove, a uvjerljivo najoštrij bio je prema Károlyu Khuen-Héderváryju, vjernom čuvaru dualističkoga poretka, čije je dvadesetljetno banovanje 1883–1903. bilo obilježeno apsolutističkim metodama vladanja, suzbijanjem političkih i građanskih prava,

doba mađarskoga milenija“, *Historijski zbornik*, br. 1, 2011, 47–77; Božena Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo banske Hrvatske*, Zagreb 2009.

13 IV, 240; IX, 67; XIV, 49, 95; XV, 163, 166, 179, 289, 310; XVI, 55.

14 XV, 177–178, 311.

15 IX, 68; XV, 166; XVI, 9.

prekrajanjem izbornih zakona, represijom i cenzurom, potenciranjem animoziteta između Hrvata i hrvatskih Srba. Khuen je stoga za Matoša „operetski grof“ i „nakaza od bana“¹⁶, pri čem se Matoš evidentno vodio pogaženim nacionalnim osjećajem, pritom zanemarujući činjenicu da je za Khuenova banovanja došlo do zamjetnoga gospodarskog i kulturnog napretka u banskoj Hrvatskoj, napose u urbanim sredinama.¹⁷ Iznimno žestok bio je i prema Slavku Cuvaju, banu 1912–13, koji je raspustio Sabor, nakon čega je uslijedila i suspenzija ustavnoga stanja te progoni opozicije, a Cuvaj je otpor nastojao ugušiti nasilnim apsolutističkim metodama. Matoša je njegovo banovanje u tolikoj mjeri razgnjevalo te je opravdavao i čak veličao neuspješan pokušaj atentata kojim je Luka Jukić želio okončati banov život, opisujući Jukića kao heroja i mučenika, označavajući njegov čin kao pravedan pokušaj obrane hrvatskih prava.¹⁸ Nasuprot tome, pokušaj atentata Stjepana Dojčića na bana Ivana Škrleca Matoš opisuje kao „suvišni zločin“, „sasvim izolovani čin [koji] je posljedica neobaviještenosti gomile, posljedica iznimnih štamparskih prilika, indirektna posljedica cenzure“.¹⁹ Pritom je zasigurno imao na umu obnovu ustavnoga stanja i parlamentarnoga života u banskoj Hrvatskoj u vrijeme Škrlečeva banovanja, kao i činjenicu da je ban utjecao na povlačenje tzv. željezničke pragmatike.

Analizirajući manifestiranje nagodbenoga sustava u banskoj Hrvatskoj Matoš nije nastupao samo s političkih već i s kulturnih i prosvjetnih pozicija. Upravo u sferi kulture povukao je granicu, istaknuvši da u tom smislu ne može biti ni riječi o hrvatsko-mađarskom zajedništvu, stoga je hrvatska autonomija u kulturi sasvim logična pojava, dakle, posve je

„apsurdno tražiti od naših ljudi da političku našu vezu s Ugarskom provedu i u kulturi. Kako je poznato, mi smo i po Nagodbi u prosvjetnim i kulturnim stvarima sasvim samostalni i sasvim nezavisni od Ugarske. To je posve prirodno, jer u kulturi ništa, ama baš ništa nemamo zajedničko s Mađarima. [...] Mi možemo imati nagodbenu politiku i nagodbenu privredu, ali ne možemo imati nagodbene umjetnosti.“²⁰

Slijedeći Starčevićev stav, Matoš, premda i sâm umjetnik, političko i ekonomsko jačanje Hrvatske drži kudikamo važnijim od razvoja i napretka u kulturi, znanosti i

16 XV, 312.

17 Prilikom prvoga ilegalnog boravka u Hrvatskoj 1905, Matoš ipak opaža da se Zagreb osjetno urbanizirao tijekom njegova 11-godišnjeg izbjivanja, a koje se preklapa s razdobljem Khuenova banovanja. O tom svjedoče sljedeće rečenice u feljtonu *Kod kuće*: „Izišavši iz glavne stanice na trg, ne mogah ga poznati. Na vrtovima i poljima gdje je sa mnom rastao pasulj, kupus, krumpir i kukuruz, gdje se igrasmo »šintera«, špekula – o silnim »lunjcama« da i ne besjedim! – izrasle palače elegantne kao u Nizzi i Zenevi. Malo površna, štukaturska i nesolidna kultura, ali ipak – kultura! To se osjeća, došavši sa Balkana! [Matoš je u to vrijeme živio u Beogradu, op. a.]“ (IV, 28).

18 XVI, 162–164. — M. Gs. [Mirjana Gross]: „Cuvaj, Slavko“, *Hrvatski biografski leksikon*, knj. 2, Zagreb 1989, 759–760.

19 XVI, 156–157.

20 XI, 103, 104.

umjetnosti, jer „u narodu gdje se sloboda i ustav može pogaziti kad god to hoće bahati tuđinac, visoka kultura ne može biti plod prirodnog socijalnog razvitka i narodne opće potrebe, nego nepotreban luksus izolovanih i neshvaćenih pojedinaca. [...] politička i ekonomska naša podređenost ubija kod nas i literarnu egzistenciju, stvarajući nesnosne, sasvim antikulturne prilike“. Tako ni prosvjeta, koja je pod nadzorom Ugarskoj podložene hrvatske vlade, ne može biti sasvim slobodna ni autonomna²¹, pri čemu Matoša posebno iritiraju mađarske škole u banskoj Hrvatskoj te katedra mađarskoga jezika i književnosti na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, koju vidi kao „novi atentat na trojedničku kulturnu autonomiju, nov[u] etap[u] mađarizacije, prodiranja jednog nekulturnog, barbarskog, neindoevropskog elementa u naše krajeve“.²²

Promišljajući o funkcioniranju nagodbenoga sustava u banskoj Hrvatskoj, Matoš u pamfletu *Mađarska kultura* cijeni da su „progresi pomadžarivanja ogromni“. U kasnijim je člancima iznio umjerenije i preciznije ocjene o tobožnjoj mađarizaciji, ustvrdivši je da je „mađarizam kod nas tek na površini, u inteligenciji“ te da u Zagrebu „importirano mađarstvo postoji tek među činovnicima i nimfama noćnih jazbina“ [o stereotipu o prostituciji vidi dalje u tekstu, op. a.]. I doista, neutemeljeno je govoriti o mađarizaciji u smislu jezične asimilacije u banskoj Hrvatskoj, što ilustrira podatak da je prema popisu stanovništva iz 1890. tek 1,62% nemađarskoga stanovništva Hrvatske i Slavonije vladalo mađarskim jezikom. Mađarizacija u nagodbenoj Hrvatskoj u prvom redu podrazumijeva mahom bezuspješne mađarske pokušaje nametanja vanjskih znakova koji bi sugerirali političku jedinstvenost ugarske države te mađarsku prevlast u njoj (npr. zastava i dvojezični natpisi na zajedničkim uredima), no takvi su potezi političkih elita samo jačali hrvatsku nacionalnu svijest i raspirivali neprijateljske osjećaje prema Mađarima. Nije na odmet spomenuti da su u Matoševo vrijeme različite mađarske tiskovine nemalo prostora posvećivale problemu asimilacije i ugroženosti mađarske manjine u Slavoniji.²³

Važan aspekt uređivanja ugarsko-hrvatskih odnosa predstavljalo je pitanje administrativnoga položaja grada Rijeke, koja je kao *corpus separatum* izdvojena u posebnu jedinicu u okviru Translajtanije, te se našla pod izravnom upravom ugarske vlade. Takav

21 Analiza sadržaja tadašnjih hrvatskih školskih udžbenika koju je proveo Charles Jelavich svjedoči da je hrvatska vlada uglavnom uspijevala koristiti autonomiju u prosvjetnim pitanjima te je kroz udžbenike u pozitivnom svjetlu prezentirala južnoslavenski politički koncept, koji je nužno podrazumijevao distanciranje od hrvatsko-mađarske državne veze. Vidi: Charles Jelavich, *Južnoslavenski nacionalizmi: Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914.*, Zagreb 1992, poglavlja „Hrvatske čitanke“ i „Hrvatski udžbenici iz povijesti“, 107–143, 208–239; usp. Šokčević, n. dj., 25. — Spomenimo da su Hrvati bili jedini manjinski narod Zemalja Krune Sv. Stjepana koji je imao mogućnost studiranja na svom jeziku, dakako, na zagrebačkom sveučilištu. Vidi: Arnold Suppan, „Je li Austro-Ugarska bila osuđena na propast?“, *Rad HAZU. Razred za društvene znanosti*, br. 525=51, 2016, 74.

22 V, 178; VII, 38–39; X, 165; XI, 173; XV, 108, 169–170; XVI, 152.

23 XV, 108; XI, 213, 234. — *Statistički godišnjak zemalja ugarske krune*, Budimpešta 1897, 39; Šokčević, n. dj., 11–13, 29–30, 250–252. — Prema popisu iz 1910, 7,95% stanovništva banske Hrvatske istaknulo je mađarski kao svoj materinji jezik. Vidi: Božena Vranješ-Šoljan, „Obilježja demografskog razvoja Hrvatske i Slavonije 1860.–1918.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, br. 31, 1998, 48.

joj je upravni status omogućio snažan ekonomski razvoj, demografski rast i pretvaranje u glavnu luku ugarskoga dijela Monarhije. Načinu rješavanja riječkoga pitanja i stanju u gradu Matoš je posvetio nekoliko članaka: žestoko je osuđivao „nezakonit[u], mučk[u] otimačin[u]“ najbogatijega hrvatskog grada i pretvaranje Rijeke u mađarsku luku proteriranu od strane ugarske vlade, opisujući čitavu situaciju kao izraz mađarskoga imperijalizma, koji smjera od Ugarske stvoriti pomorsku zemlju.²⁴

Matoševo zanimanje za riječko pitanje usko je povezano sa spoznajom o gospodarskoj, prometnoj i industrijskoj snazi grada. Gospodarska problematika i hrvatska financijska nesamostalnost česte su teme Matoševe političke feljtonistike i bitne točke njegova razmatranja položaja banske Hrvatske unutar Zemalja Krune Sv. Stjepana. Hrvatske ekonomske prilike opisivao je katastrofalnima, nalazeći im korijene i uzroke upravo u Nagodbi, zahvaljujući kojoj je Hrvatska financijski ovisna o Ugarskoj i mađarskoj otimačkoj i izrabljivačkoj politici koja „ide za tim da od nas načini slijepce i prosjake“, da zatre i uništi hrvatske industrijske, prometne, pomorske i trgovinske potencijale:²⁵

„Ekonomsko je propadanje očevitno [...] Mađari od 1868. pomnožiše silne svoje dohotke, hrvatska je porezna snaga – u neprestanom opadanju, unatoč spojenja sa bivšom Krajinom. [...] Lika još nema (kao ni Dalmacija) željezničke mreže, naše luke i trgovačke gradove ubija ugarska komercijalna politika, rijeke se ne regulišu, filoksera uništi vinograde, mađarski špirit uslavonske šljivike. Seljak pada u proletarijat, propada i fizički, bježi u sve kutove mučnog svijeta od hladnog i gladnog domovinskog ognjišta. Rijeka nam se otuđuje. [...] Od uvođenja nagodbe se približujemo prosjačkom štapu [...] mađarska trgovina trebala zavisiti od nas, a ne obratno. I hrvatsko slobodno more gleda da nam otme bijesan tudinac, sramoti nas pred svijetom sramotnim nekakim deficitom, pretvara naše lijepe starodrevne kraljevine u srednjoeuropsku Irsku – u nešto gore od Irske, jer Englezi ne tvrde da je Dublin u Engleskoj, dok se nekaki Záhgráb usred Pariza prodaje – za mađarski grad.“²⁶

Kao jedan od važnijih momenata u okviru Matoševih promišljanja o ekonomskim problemima izdvaja se pitanje prometne politike, napose kroz prizmu željezničkoga sektora. S obzirom da su prometna pitanja bila u ingerenciji ugarske vlade, prilikom njihova razrješavanja prvenstveno se u obzir uzimalo mađarske interese, pa su hrvatski krajevi ostali željeznički nedovoljno dobro povezani, što je imalo loše posljedice po ekonomske prilike u banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji. Tako je Budimpešta funkcionirala kao prometno i željezničko srce čitave Translajtanije zahvaljujući protekcionističkim potezima ugarske vlade, a slijedom toga je izgradnja željezničke mreže u Hrvatskoj napredovala isključivo u smjeru sjever–jug, na način koji je odgovarao Ugarskoj i Budimpešti.

24 Opširnije o Matoševim uvidima u riječko pitanje vidjeti u: Sanjin Sorel, „Rijeka i oko nje kod Matoša“, *Poznańskie Studia Slawistyczne* (Poznań), br. 7, 2014, 211–219; Ivan Bačmaga, „Matoš i Rijeka“, *Republika*, br. 7/8, 2014, 3–13.

25 IV, 108, 240; X, 140–141; XI, 164; XIII, 64; XV, 202, 206.

26 III, 206–207. — O ekonomskim prilikama u Ugarskoj: Kontler, n. dj., 307–309, 311–314; Hanák (ur.), n. dj., 168–171.

Nedvojbeno je da bi prometni pravci u smjeru istok–zapad predstavljali brže, bliže, jednostavnije i po hrvatsko gospodarstvo bolje rješenje, no kako bi eventualna izgradnja pruge na tim relacijama dokinula potrebu transporta preko Budimpešte i usporila mađarski ekonomski rast, u Pešti nisu željeli oživotvoriti takve projekte.²⁷ Matoš opaža sve navedene probleme, te drži da je cilj ugarske prometne politike ekonomski slomiti Hrvatsku:

„Pa ipak, jednostavan pogled na monarhijsku željezničku mrežu uvjerava da taj gvozdeni pauk koji ispi do kostiju životni sok našem Sisku i Karlovcu, baca bosanske produkte u krilo peštanskim mešetarima. [...] Nije, valaj, teško pogoditi: koji narod zaobilazi taj nepravedni, paradoksalni i ubitačni protekcionizam, ta jedinstvena u svijetu trgovačka politika [...] koja od naroda, obitavaoca najpovoljnijeg komercijalnog položaja u monarkiji, stvara beskućnički proletarijat i ekonomsko roblje.“²⁸

Iako je Matoš bio svjestan važnosti razvijanja prometnih veza kao preduvjeta općega gospodarskog napretka, nije mogao ignorirati neke druge aspekte željezničke politike. Naime, „od uspostave željezničkog prometa u Hrvatskoj većinu zaposlenih na željeznici činili su stranci, i to ponajviše Mađari“, što je svakako u korelaciji s tim da je razvijanje željezničke infrastrukture bilo u djelokrugu peštanske vlade.²⁹ Usto, na hrvatskim je prugama 1907. kao službeni jezik uveden mađarski (tzv. željeznička pragmatika), iako je, prema Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, službeni jezik u banskoj Hrvatskoj bio hrvatski. Zbog svega navedenog, za Matoša je lokomotiva „simbol tuđeg nasilja“, a zagrebački glavni kolodvor „invazijsko“ mjesto koje odiše mađarštinom i na kojem „prestaje Hrvatska“. U nekoliko je navrata s ogorčenjem spominjao bahatost i bezobrazluk mađarskih željezničkih činovnika i konduktera, ističući da su posebno neugodni prema strancima, nemađarima.³⁰ Iako je prepoznao gospodarsku važnost željeznice, zbog ugarske prometne politike nije se oduševljavao širenjem pružne mreže u Hrvatskoj. Štoviše, željeznicu je prvenstveno doživljavao kao instrument ekonomskoga pokoravanja i pomađarivanja Hrvatske: „kroz osiromašenu ravnici juri lokomotiva tuđinskog haračlije, i na prsa ti legne kao ogromna željezna karika, kao neizmjeran gvozdeni udav sistem željeznih drumova naših novih satrapa.“³¹ Spomenimo da je s

27 Gross i Szabo, n. dj., 226, 227, 229, 350–365; Šidak et al., n. dj., 127–128, 143, 264–265; Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo banske Hrvatske*, 223.

28 III, 170.

29 Branko Vujasinović, *Upravno i poslovodno osoblje na željeznicama u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji do 1918.*, Zagreb 2007, 8. Već i površan pregled registra imena tadašnjega željezničkog osoblja potvrđuje ispravnost autorove ocjene o etničkoj strukturi željezničkoga činovništva u banskoj Hrvatskoj. Vidi i: Šidak et al., n. dj., 98.

30 IV, 108, 109; V, 165; XI, 173; XV, 35, 170, 228, 310–311.

31 IV, 240; XV, 162. — Željezničkim pitanjem, svojedobno vrlo važnom i osjetljivom temom mađarsko-hrvatskih odnosa, bavili su se kao publicisti, novinari i(li) književnici i Marija Jurić Zagorka, Stjepan Radić, Miroslav Krleža i Živko Bertić (usp. Šokčević, n. dj., 288–289), a pritom su pokazivali stavove vrlo slične Matoševima.

istih pozicija, s pozicija „zaštitnika“ hrvatskih gospodarskih interesa, progovarao i o drugim oblicima i manifestacijama „grabežljivosti“ ugarske ekonomske politike (npr. o mađarskom iskorištavanju hrvatskih šuma³²).

Analizirajući hrvatsku socioekonomsku zbilju, Matoš je opažao gospodarsko slabljenje i(li) odnarođivanje plemstva, nepostojanje bogatoga građanstva te zavisnost intelektualaca, no posebno je apostrofirao propadanje i posljedično emigriranje hrvatskih seljaka³³, sloja koji je u to vrijeme činio oko 80% hrvatskoga društva, a ujedno i društvene skupine za koju je Matoš smatrao da kao „najbolja narodna rezerva i najnarodniji dio naroda“ najuspješnije čuva nacionalni duh, i koja svojom „konzervativno[m] i pasivno[m] energij[om]“ nekako uspijeva spriječiti, ili barem usporiti, konačnu propast Hrvatske. Matoš upozorava da su presudne važnosti seljaštva za hrvatsku nacionalnu opstojnost svjesni i Mađari, koji „znaju što čine stvarajući svojom prometnom i financijskom politikom naš seoski proletarijat, otuđujući tako i trgajući Hrvata od posljednjeg utočišta njegove snage: od njegove zemlje“.³⁴ Razvidno je da Matoš zemljišni posjed doživljava kao prvorazredan kapital u ekonomskom, socijalnom, političkom i općenacionalnom smislu, te se upravo stoga više puta doticao problema vezanih uz iseljavanje Hrvata, nakon čega njihovu zemlju preuzimaju, „otimaju“ stranci, među njima nerijetko i Mađari.

Odnos moćnije Ugarske prema slabijoj Hrvatskoj Matoš je obrađivao i pišući o izložbi i brošuri ugarskoga paviljona na pariškoj Svjetskoj izložbi 1900. godine, na kojoj je Hrvatskoj zasebno posvećeno nedovoljno pozornosti, kao da uopće ne postoji ili pak da postoji tek kao integralni dio Ugarske, što je Matoša prilično ražestilo. U više dopisa dotaknuo se ove problematike:

„Tražijah hrvatsku izložbu i ne mogah je naći. [...] Autonomna i nagodbena je Hrvatska istaknuta grbom – ne sa pročelja nego odostrag [...] Službeno nas ne spomenuše: stide se... U pariškim novinama [...] o nama ni spomena [...] Ime Hrvat je [u brošuri ugarskog paviljona] spomenuto samo jedared: „Ta dva kralja [Ladislav i Koloman Arpadović, op. a.] anektirase Hrvatsku i Dalmaciju zemljištu svete krune Ugarske“ [...] Među izložbenim službenim osobljem [...] spomenut je – i to posljednji – gospar Nikola Plavšić, sekretar trgovačke komore u „Eszéku“ – gdje je to? [...] „Najstarija štamparija u Ugarskoj [...] bijaše senjska...“! „Crkve u [...] Zágrábu itd.“ [...] Utješljivo je da živimo premda nas žive hoće da zakopaju. [...] I mi Hrvati koji imamo najljepše predmete u – mađarskom paviljonu, [...] mi zar da ne zavrijedismo svoje izložbe? [...] Afrikanska i azijska raja ima svagdje na izložbi barem svoje ime, a mi – mi smo bezimena raja... [...] Kolonije imaju svoje paviljone, a Hrvatska ga nema [...] Najžalosnije je da hrvatski narod [...] nema svoga paviljona premda bi na to imao pravo kao kulturna i politička jedinica, kao

32 XI, 185; XIII, 64.

33 Vrijedi istaknuti da fenomen emigracije u to vrijeme nije svojstven isključivo Hrvatima, već i, primjerice, Talijanima, Šveđanima, pa i Mađarima. Naime, od oko 1,5 milijuna ljudi koji su u nagodbenom razdoblju napustili ugarski dio Austro-Ugarske bilo je otprilike 600.000 Mađara. Vidi: Šokčević, n. dj., 284–285.

34 III, 207; IV, 103, 240; XV, 162–163.

najcivilizovanije jugoslavensko pleme, a ako ne tako, a ono barem kao Finska, Bosna i Hercegovina, engleske i francuske kolonije...³⁵

Ugarski nastup na Svjetskoj izložbi Matoš vidi kao metaforu mađarsko-hrvatskih odnosa, što je možda najplastičnije sažeo u jednoj rečenici iz dopisa br. VI od 11. V. 1900: „Prošavši cijelu izložbu, osvjedočit ćete se da sav svijet više cijeni svoje kolonije nego Mađari svoju konstitucionalnu braću.“³⁶ Iako se sintagmu *konstitucionalna braća* može tumačiti tek kao referencu na hrvatsko-ugarsko državno zajedništvo, treba ipak podvući da pravno-politički realitet aktualnog trenutka ne daje za pravo da se o Mađarima i Hrvatima govori kao o *ustavnoj braći*, jer je Hrvatsko-ugarska nagodba bila sporazum nejednakih partnera, ili barem, da pokušamo slijediti Matoša – sporazum jačeg, velikog s osjetno manjim bratom. Kako smo vidjeli, brojni Matoševi zapisi u kojima Nagodbu etiketira nepravednom a hrvatski položaj u okviru Translajtanijske ropskim i kolonijalnim svjedoče da je i sam bio svjestan konstitucionalne nejednakosti Ugarske i Hrvatske.

Spomenimo da se Matoš u feljtonima nije samo fokusirao na dijagnosticiranje hrvatskih problema već je ponudio i svojevrzni kratki recept za ozdravljenje. Naime, naveo je različite zaokrete i promjene neophodne za političko, gospodarsko i društveno prosperiranje Hrvatske, za koje su ključni preduvjeti: ujedinjenje hrvatskih zemalja (banske Hrvatske, Dalmacije, Istre i Bosne), borba za reviziju ili „rušenje“ Nagodbe, ponajprije zbog potrebe samostalnog vođenja financijske politike i ekonomskog jačanja, potom moralne reforme hrvatskog društva, te buđenje nacionalne svijesti, energije i sloge.³⁷

Mađarski identitet – neautohton i neeuropski

Matoševo viđenje političkih, socijalnih, kulturnih i ekonomskih prilika u nagodbenoj Hrvatskoj u uskoj je vezi s njegovom predodžbom sjevernih susjeda, pa su stoga i Ugarska i Mađari *per se* česta tema Matoševih feljtona, a sudove koje je iznio valja uglavnom interpretirati kroz prizmu odnosa Ugarske prema Hrvatskoj. Građa za tumačenje Matoševa obrađivanja kulturološkog aspekta „mađarske teme“ razasuta je u ogromnom broju njegovih članaka – imajući na umu njihovu opsežnost, informativnost i oštrinu tona kojim su pisani, izdvajam tri koja smatram nezaobilaznom materijom za raščlambu Matoševa viđenja Ugarske i Mađara: dopis s pariške Svjetske izložbe od 5. V. 1900, putopis *Od Pariza do Beograda* (1904) i pamfletski članak *Mađarska kultura* (1904).

35 III, 130, 141–142, 179, 200–201. — Dodajmo da je prije otvaranja izložbe ugarskoga paviljona Matošu ipak bilo „milo“ jer je na njemu vidio istaknutu i hrvatsku zastavu (III, 131), a sa znatnim vremenskim odmakom, u članku *Naši umjetnici u Rimu* (*Savremenik*, ožujak 1911), prisjetio se da su Mađari hrvatskim umjetnicima na Svjetskoj izložbi dali „pristojne odijeljene sobice“ (XI, 103).

36 III, 146.

37 III, 207; XVI, 29.

Moderna ugarska država Matošu je „obična velikaška i novčarska oligarhija, posjedujući sa Crkvom oko tri četvrtine državnog tla“, zemlja u kojoj „nema ništa što me ne vrijeđa“, u kojoj su korupcija, „podvala, ‘švindl’ [...] državni sistem“, država čija je vlada samo u teoriji liberalna, a u praksi antidemokratska i „apsolutističnij[a] od oštrog kozačkog biča“, tj. gora prema nemađarskim narodima no Rusko Carstvo prema svojim nerusima. Ukazivao je i na to da vladajuća ugarska oligarhija ne ugnjetava samo manjinske narode Translajtanije nego i svoj, mađarski puk, kojem, kako navodi Šokčević, položaj „vladajuće nacije“ nije donio nikakve opipljive dobrobiti.³⁸ Budimpešta, suprijestolnica Monarhije i prava metropola početkom 20. st., Matošu je tek „karikatura velegrada“, „Judapešta“, kako ju se tada popularno nazivalo jer su znatan dio njezine populacije činili Židovi.³⁹ U odnosu na Pariz, Budimpešta je Matošu možda i mogla djelovati karikaturalno, no definitivno se radilo o pravom modernom velegradu, ne samo u austro-ugarskim već i europskim okvirima.⁴⁰ Kako je ukazao, Židovi su doista činili značajan udio u strukturi stanovništva ugarske prijestolnice oko 1900. godine, više od 20%, Matošu sasvim dovoljno da ustvrdi kako se radi o „većini“ stanovništva Budimpešte, kojoj je stoga priljepio etiketu židovskoga grada.⁴¹

Valja se osvrnuti i na Matošev doživljaj „fizičkog izgleda“ Ugarske, tj. prokomentirati kako je prikazao mađarski krajolik. Impresionističku temu pejzaža obrađivao je u mnogima od svojih putopisa, a ovdje je posebno važna njegova ideja o krajoliku kao simbolu nacionalnoga identiteta, odrazu narodnoga duha. Promatrajući ga iz vlaka,

38 „Slobodna i kritička Europa ne nalazi više na Dunavu glasovitoga seljaka, već ono što bi se moglo nazvati mađarskom laži, te što nije ništa drugo nego veliki sustav tlačenja: tiranija jednoga naroda nad drugim, jedne kaste nad siromašnim razredima“ (IX, 68). — Usp. Kontler, n. dj., 297–298, 302; Hanák (ur.), n. dj., 166–168; Šokčević, n. dj., 209–210.

39 III, 142–143; IV, 108; V, 165; IX, 67–68, 69; XV, 154, 162; XVI, 147.

40 O tome u: Kontler, n. dj., 314–318; Šokčević, n. dj., 178–179.

41 XV, 73. — Prema popisu stanovništva iz 1890, Budimpešta je imala 491.938 žitelja, od čega 103.317 „Izraelićana“, dakle 21%. Za usporedbu, u čitavoj Ugarskoj živjelo je ukupno 707.472 Židova, koji su činili 4,67% cjelokupnog stanovništva Ugarske. Ukoliko se u računicu uključi i bansku Hrvatsku te sagleda podatke za čitavu Translajtaniju, taj je postotak još niži i iznosi 4,18. Uoči Prvoga svjetskog rata židovski element u Ugarskoj gotovo je dosegnuo broj od milijun žitelja, odnosno udio od 5%. Vidi: *Statistički godišnjak zemalja ugarske krune*, 26, 34–38; Kontler, n. dj., 294.

S obzirom da bi se iz parcijalno iznesenih Matoševih misli i zapisa moglo naslutiti da je bio radikalni antisemit, valja uputiti i na dopis br. VIII sa Svjetske izložbe, u kojem se bavi Dreyfusovom aferom u Francuskoj:

„Svi su [francuski] nacionaliste antisemiti [...] Od ove će rak-rane uginuti ta nova stranka koja bi možda odista preporodila Francusku da se već ne rodi bolesna. [...] Da su ti sudovi [Tacitovi, Renanovi i Voltaireovi o Židovima, op. a.] i opravdani, ne bi mogli opravdati antisemitizma. [...] Politički je antisemitizam glupost jer Židovi nemaju države. Ekonomski je glupost jer nisu samo Židovi kapitaliste. Mnogo nihilista i vođa socijalizma bijahu Židovi [...] Moralni je antisemitizam glupost jer i lopova i poštenjaka ima među svim plemenima. [...] Imade konzervativnog i kršćanskog licemjerja koje nije manje od židovskog. Svakako je više nego smiješno da su suradnici ili administratori većine [francuskih] nacionalističkih listova – Židovi“ (III, 159–160). — Vidi i: Boris Beck, „Publicistički diskurs A. G. Matoša – od stila do političkog imaginarija“, *Poznańskie Studia Slawistyczne* (Poznań), br. 7, 2014, 42–43.

ugarski je pejzaž ocijenio bezličnim, dosadnim, pustim, iskoristivši priliku da se Mađarima kao narodu naruga na vrlo vulgaran način. Naime, sve što se ima za vidjeti u Ugarskoj su „Marva i kukuruz, kukuruz i marva, Mađari i stoka, stoka i Mađari! Da poludiš od zijevanja!“⁴² Doduše, teško se oteti dojmu da se ravničarski panonski krajolik ne uklapa najbolje u sliku o Mađarima kao temperamentnom⁴³, po Matošu barbarskom i divljem narodu [vidi dalje u tekstu, op. a.], tim teže ako se pritom držimo Matoševa kriterija o pejzažu kao zrcalu nacionalnoga duha.

Posebnu pozornost Matoš je posvećivao analizi mađarskoga nacionalnog i kulturnog identiteta, često pišući tekstove prožete obilnim dozama cinizma. Prema dopisu br. V s pariške Svjetske izložbe 1900. godine, ugarski paviljon i njegova izložba živa su metafora mađarskoga identiteta; paviljon koji „nije hram istine i pravde“ jer je mađarski „tek – po imenu“:

„Spoljašnjost mu je sve: gotska, romanska, slovjenska, francuska – sve, samo nije mađarska. Među naduvenim mu krpicama nabacanima kao suknje na debeloj curi iz Vácza nema ni jedne par excellence mađarske. [...] Narodnom slogu ni traga.“⁴⁴

Poput zgrade ugarskoga paviljona, Matoš i mađarski identitet cijeni neautohtonim, umnogome obilježenim stranim utjecajima. No za razliku od paviljona oslonjena na baštinu i tradiciju velikih (zapadno)europskih kultura, mađarski će nacionalni duh i identitet ispuniti istočnjačkim sadržajem, sve kako bi si dao idealnu podlogu za razvijanje ideja o azijatskom, barbarskom, divljem, krvoločnom i neciviliziranom narodu, odnosno „uljez[im]a i parazit[im]a evropske kulture“, „nahočić[ima] Evrope“⁴⁵. U tom smislu, mađarski je identitet prožet, prema Matošu, civilizacijski inferiornim turskim, židovskim i „ciganskim“⁴⁶ crtama: Matoš mađarski narod pejorativno označuje turskim istoplemenikom, kumom i rođakom, Judeomađarima, pokrštenim Židovima, narodom „kojega u novije doba proslaviše Rigo (Ciganin) i Kinčem (konj)“⁴⁷. Još prije Matoša takve i slične stereotipe o Mađarima u nas su plasirali Tituš Brezovački, Ljudevit Gaj, Ivan Kukuljević Sakcinski, Šime Ljubić, Tadija Smičiklas, a u Matoševo vrijeme lideri Hrvatske pučke seljačke stranke braća Antun i Stjepan Radić.⁴⁸ Spomenimo da

42 V, 165.

43 Stereotip o Mađarima kao iznimno temperamentnu narodu primjetan je u mnogim europskim književnostima, a u razdoblju romantizma takav su imidž razvijali upravo sami Mađari. Jedan od središnjih, temeljnih elemenata stereotipa jest poznati mađarski pučki ples čardaš. Vidi: Šokčević, n. dj., 273–274.

44 III, 140.

45 V, 165; XIII, 14. — S tim u vezi vidjeti i: Arijana Kolak, „Između Europe i Azije: Hrvati i Mađari u propagandnom ratu 1848./49“, *Povijesni prilozi*, vol. 34, 2008, 175–193.

46 Napominjemo da u Matoševo doba nije korišten danas uvriježen etnonim *Rom* već isključivo *Cigan* – taj oblik koristi Matoš, a na taj su način pripadnici ove etničke skupine bili evidentirani i u austro-ugarskim popisima stanovništva.

47 III, 140–141; XI, 103; XV, 108. — Kontler, n. dj., 308.

48 Šokčević, n. dj., passim.

Matoš nije slučajno izvukao baš navedene sastavnice, njihov je odabir donekle utemeljen u povijesnoj zbilji, koju je on, poput nekih drugih pisaca, književnika, povjesničara i publicista, nemalo karikirao kako bi je mogao iskoristiti kao oruđe u svom obračunu s prekodravskim susjedima.

Paralelu između Mađara i Turaka⁴⁹ može se naći u činjenici da su oba naroda u Europu provalila s istoka, baš kao prije njih Huni⁵⁰, te nešto nakon Mađara, ali prije Turaka, i Mongoli. S obzirom da su Huni i Mongoli na Zapadu percipirani kao elementi koji su postali sinonimima za različite oblike barbarstava i divljaštava, s obzirom da su na sličan način u srednjem i ranom novom vijeku doživljavani i Turci, jasno je kamo je Matoš smjerao s tezom o tursko-mađarskom kumstvu i rođatstvu. Doduše, treba istaknuti da ta veza nije utemeljena u realitetu, jer su Mađari ugro-finska, a Turci turkijska etnička skupina, što naravno ne znači da Mađari još prije dolaska u Panonsku nizinu nisu bili u kontaktu s turkijskim narodima. U razdoblju ranoga novog vijeka Mađari su se pak, poput drugih europskih naroda, našli na udaru vojnih pohoda njihovih tobožnjih rođaka i kumova Turaka, pa je i Ugarska, baš kao i Hrvatska, bila brana osmanskim prodorima dublje na Zapad, odnosno *antemurale christianitatis*. Pritom su se kao saveznici, rođачki složno, da parafraziramo Matoša, Mađari i Hrvati opirali turskim nasrtajima na ugarsko-hrvatsku državu. U svakom slučaju, za Matoša ugarska vlast nad Hrvatskom predstavlja tek produžetak osmanske, turski je jaram zamijenjen mađarskim: „Vremena se izmijeniše, ali hrvatsko ropstvo ostade isto. Mjesto Mletaka Talijan i Nijemac, mjesto Turčina Judeomađar.“⁵¹

Premda je Mađarima predbacivao (pre)jaku židovsku crtu njihova nacionalnog identiteta, istodobno je u jednome od pisama Andriji Milčiniću (Pariz, 13. III. 1901) naglasio da „nužno trebamo Jevreje za europsku reklamu hrvatskoj misli [...] moramo predobiti za našu stvar naše Židove“, baš kao što je to slučaj u Ugarskoj, gdje se većina Židova integrirala u društvo, prihvatila mađarski nacionalni identitet i ideju mađarske nacionalne države te postala važnim „braniteljem“ mađarske ideje i nositeljem gospodarskog, financijskog i intelektualnog progresa. Spomenimo da se u nekim hrvatskim listovima na prijelazu stoljeća moglo pročitati tekstove u kojima su iznesene pretpostavke o tobožnjoj rasnoj srodnosti Židova s Mađarima, koja je pak tumačena kao glavni razlog uspješne integracije Židova u mađarski nacionalni korpus, pa se tako Židovima

49 Vidjeti i: Kolak, n. dj., 189–190.

50 Matoš se Hunima poslužio kao metaforom opisujući ekonomski aspekt ugarske politike prema Hrvatskoj: „Otima se naše kao za provale Huna!“ (IV, 109); a progovarao je i o „mađarskom hunskom prodiranju na naše more preko naših pitomih zemalja“ (XIV, 54). Ideja o srodstvu Huna i Mađara javila se još u srednjem vijeku, i to upravo u Mađara, koji su, poput drugih naroda, vlastito podrijetlo i etnički identitet izvodili od Noinih sinova. Prema mađarskoj inačici priče, praočevi Mađara i Huna su braća blizanci Magor i Hunor, Nimrodovi sinovi, Hamovi unuci i Noini prauunci. Ova je ideja ostala utjecajna sve do razdoblja prosvjetiteljstva, a neki suvremeni povjesničari drže da se tezu o mađarsko-hunskom srodstvu ne smije u potpunosti odbaciti. Vidi: Kontler, n. dj., 42; Hanák (ur.), n. dj., 25–26; Kolak, n. dj., 180–188.

51 IV, 240.

predbacivala pretjerana sklonost pomađarivanju. Što se tiče Matoša a u vezi isticanja židovske komponente mađarskoga identiteta, upečatljiva je njegova sarkastična opaska da je Židov Isus Krist bio „korjenit Mađar“, u čemu se ujedno ogleda predodžba Mađara kao naroda koji svojata tuđe velikane, nemajući vlastitih [o tom dalje u tekstu, op. a.].⁵²

Slično kao i sa Židovima u Pešti, Matoš se i s „Ciganima“ pozivao na demografski kriterij, istaknuvši da „u Mađarskoj imaju dosta rođaka“⁵³. Doduše, u popisu stanovništva iz 1890. evidentirano je 24.806 „cigana“ u okviru kategorije *Ostali*, i to isključivo u Erdelju⁵⁴, no neosporno je da ih je u čitavoj Ugarskoj bilo osjetno više. Naime, austro-ugarski popisi stanovništva nisu poznavali izjašnjavanje po etničkoj i nacionalnoj pripadnosti, već samo po tzv. jeziku ophođenja. Matoš se posebno osvrnuo na „ciganski“ moment mađarske kulture, obračunavajući se s njim tijekom boravka u Parizu. Naime, francuski je predsjednik Loubet na Svjetskoj izložbi 1900. „pozdravljao“ paviljone stranih država ploveći Seinom. Kad je prolazio kraj ugarskog,

„zaleprša u prašnom i toplom proljetnom zraku silesija ugarskih zastava i zaori burna i revolucionarna Rákóczyjeva koračnica. Od čuda zazviždim Još Hrvatska, ali uto zacvili nadesno, pod susjednim bosanskim paviljonom, tamburica, hrvatske strune probesjede slobodnu marseljezu i biser-zvuci se trune kroz ciganske bijesne zvukove kao suza što se truni niz bijesno lice...“⁵⁵

Pišući o ugarskom paviljonu na Svjetskoj izložbi, Matoš je spomenuo i da je mađarska „izložba historijska, jer osim povijesti Ugarska gotovo ništa nema pružiti Europi“, nema istaknutih znanstvenika, književnika, skladatelja, slikara, nikakvih europski važnih kulturnih dostignuća⁵⁶:

„mjesto reformatorskih misli dadoše Europi – Cigane, mjesto novih istina – husare. Petőfi, najveći im pjesnik, bijaše Srbin, klasični i mršavi Čengić-aga vrijedi više od svih Jókaijevih naduvenih svezaka. Mađar nije ni Munkácsy koji umrije ovih dana. Pa i politički su im velikani Mađari samo po svom osjećanju ili samo – u mađarskoj hitroj mašti. Kossuth i Deák su Slovaci, veliki Zrinjski je Mađar baš tako kao biskup Urtešenović, kao Ante Starčević ili Svet. Miletić... A već svatko zna da mađarskom trgovinom, industrijom i novinama rukovode Nijemci i Židovi.“⁵⁷

52 XV, 73; XIX, 334. — Usp. Kontler, n. dj., 290, 294–295, 298, 314; Hanák (ur.), n. dj., 182–183; Šokčević, n. dj., 86, 179, 237, 238.

53 XIV, 96.

54 *Statistički godišnjak zemalja ugarske krune*, 42–43.

55 III, 129. — Vidi i: Kontler, n. dj., 15, 311, 319–320.

56 XV, 107. — O Matoševu vrednovanju mađarske književnosti vidi: III, 171. — U pariškom dopisu br. VII za *Hrvatsko pravo* od 15. V. 1900, Matoš je mađarskom slikarstvu ipak priznao određenu vrijednost, ali ga je odmah i usporedio s hrvatskim: „Mađarski slikari imaju opservacije, realističnog osjećanja, humanitarnosti [...], lijepih paysagea [...], modernosti [...]. Najviše mi se tu mile portraisti. [...] Naša umjetnička mladárija natkriljuje Mađare ne onim što može nego što hoće: modernoću. Ne vidjeh kod Mađara religiozne ili historijske slike ljepše od Medovićevih, ne nađoh divne naivnosti Mašičeve. Bukovac zasluži [...] da bude u boljem susjedstvu“ (III, 153–154).

57 III, 140–141.

Citirani odlomak valja prokomentirati iz dvaju razloga. Prvo, treba istaknuti da su Matoševi sudovi o tobožnjoj mađarskoj znanstvenoj, kulturnoj i umjetničkoj neplodnosti i zaostalosti sasvim neutemeljeni, a nije z gorega ni podsjetiti da su mnoge istaknute figure hrvatskoga političkog i kulturnog života u 19. st. školovane u Ugarskoj, da su mađarski đaci bili npr. Ivan Mažuranić, Ljudevit Gaj, Josip Juraj Strossmayer, August Šenoa, Stjepan Radić, a i pravaši Ante Starčević i Eugen Kvaternik.⁵⁸ Drugo, zanimljiv je stav prema kojem se, u nedostatku vlastitih, Mađari okreću prisvajanju velikih povijesnih ličnosti drugih naroda, ili, kako je Matoš drugom prilikom sažeo, „Pešta je glasovita sa konsumiranja tuđe slave“⁵⁹. Ipak, nemoguće je ne primijetiti da bi u tom smislu kao ključno i najvažnije valjalo izdvojiti baš ono što je Matoš spomenuo – osjećaj pripadnosti mađarskom nacionalnom korpusu. S obzirom da je i sam razrađivao politički liberalan koncept nacije temeljen na zajedničkoj povijesti i kulturi, ne na kategorijama *krvi* ili *rase*,⁶⁰ Matoš je u ovom slučaju nesumnjivo pokazao dvostruke kriterije. Naime, upravo je *osjećaj*, tu se valja složiti s Matošem, presudan moment za određivanje nekoga Mađarom, Hrvatom, Srbinom, Slovakom...; a ne vjerska pripadnost ili podrijetlo, krv, rasa. Ispravnost tako postavljenih kriterija potvrdit će nam npr. djelovanje brojnih istaknutih pojedinaca u okviru ilirskoga pokreta i hrvatskoga narodnog preporoda, ili djelovanje biskupa Strossmayera, koji je za Matoša „njemačko dijete i najljepši primjer naše asimilacione snage, ‘Esseker’ i hrvatski rodoljub“⁶¹. Stoga valja reći da je Matoš na drugom mjestu, u dijaloški koncipiranu članku *Sladogorki razgovori*, iste kriterije primijenio i za „Slovaka“ Kossutha te „Srbinu“ Petőfija, spomenuvši ih kao primjere da „narodnost nije rezultat iste rase, nego istog političkog i kulturnog osjećanja i razvitka“⁶².

S obzirom da u kulturno-civilizacijskom smislu Mađari od gotovo čitave (Zapadne) Europe ponajviše odudaraju na lingvističkom planu, jezična je barijera Matošu poslužila kao idealna platforma za plasiranje različitih pogrdnih etiketa na račun mađarskoga jezika, time dakako i, u širem smislu, na račun mađarskoga kulturnog i nacionalnog identiteta i duha. Za Matoša, mađarski je „zvučn[i] Arpado[v] – obrazovanom Europejcu suviš[an] – dijalek[t]“, azijski, altajski jezik „bez više kulture i europske rodbine“, „inferiorniji od našega, jezik ‘španova’, javnih kuća i čapkunskih konduktera [...]

58 Kontler, n. dj., 271–272, 310, 312, 313, 317–322; Hanák (ur.), n. dj., 171–174, 193–198; Šokčević, n. dj., 62–63.

59 XV, 74.

60 „Narodnost i narod dakle je u prvom redu posljedica zajedničkog kulturnog i povijesnog razvitka, a jedinstvo narodnosti prema tome ne čini jedinstvo krvi, jedinstvo rase, nego jedinstvo misli kulturne i političke, očitujući se u ideji države kao u cjelini narodnih interesa“ (XV, 173). — Vidi i članak Dubravke Oraić Tolić „Matoš i nacija“, napose dijelove u kojima autorica analizira politički i kulturni model nacije u Matoša (u knj. *Čitanja Matoša*, Zagreb 2013, 259–298). — Usp. Hanák (ur.), n. dj., 182–183.

61 IV, 22. — Usp. Šokčević, n. dj., 150.

62 XV, 154.

turski idiom“, „kulturi nepoznati žargon“.63 Dakle, riječ je o barbarskom, inferiornom, civiliziranim ljudima nepotrebnom jeziku, koji vrijednosno degradira i Matoševa uporaba izraza *idiom*, *dijalekt* i *žargon* umjesto jačega *jezik*.

Dok su političke, društvene i ekonomske prilike u kontekstu odnosa Ugarske i Hrvatske u Matoša gotovo isključivo izazivale nezadovoljstvo i bijes, istodobno je smatrao kako je na kulturnom, jezičnom, umjetničkom i književnom planu Hrvatska uspjela „doći na štih“, jer

„u kulturi ništa, ama baš ništa nemamo zajedničko s Mađarima. Mi dugujemo Zapadu, naročito Nijemcima i Talijanima, pa dok smo davali mađarskoj kulturi naših ljudi kao Vitez, Nikola Zrinjski, Utješenović i Petrović-Petöfi, od Mađara ne primismo baš ništa. Mi smo kao prava Evropa Ariji, oni to nisu.“64

Hrvatska je dakle kultura kao dio zapadnoeuropskoga civilizacijskog kruga superior-na istočnjačkoj, azijskoj, barbarskoj mađarskoj, Hrvati su kao kulturno nadmoćniji narod civilizirali Mađare, čiji „duševni život nije tako blagoslovljen kao naš“, zbog čega „dobar Evropejac može biti i onaj ko nema ni pojma o tome što je to mađarska kultura“. Iz takve interpretacije Matoš s jedne strane crpi određeni optimizam oko hrvatske sadašnjosti i sutrašnjice, dok ga s druge strane silno ražešćuje i frustrira spoznaja da Hrvatsku tlači narod koji on smatra kulturno-civilizacijski inferiornim, narod koji pretvara „konstitucionalnu našu kraljevinu u afrikansku koloniju, ne: u jednu veliku robiju“.65

Najpoznatiji mađarski izvozni proizvod

Jedan od stereotipa o susjedima, zapravo, o susjedama, koji je Matoš vrlo rado koristio jest onaj o Mađaricama kao ženama sumnjiva morala, prostitutkama. I u pozadini ove vulgarne generalizacije stoje povijesne činjenice.

U Matoševo je doba po bordelima širom Europe („od Pešte pa do Carigrada“) doista bilo mnogo mađarskih djevojaka, što je posljedica društvenih i ekonomskih prilika u Ugarskoj, gdje je dinamičan proces kapitalizacije sela počeo rušiti tradicionalne seoske zajednice, zbog čega je višak radne snage bio prisiljen migrirati u gradove. Djevojke koje se nisu uspjele zaposliti u novoj sredini bile su primorane baviti se najstarijim zanatom

63 III, 139; IV, 108; IX, 68; XI, 164; XV, 107–108.

64 XI, 103.

65 IV, 108, 292; XIII, 14; XV, 107, 108. — Ideju o tobožnjoj inferiornosti mađarske kulture i jezika u odnosu na slavenske kulture i jezike iznio je još u prvoj polovici 19. st. slovački evangelički pastor Juraj Rohonyi u satiričnoj poemi *Palma*, koja je 1832. izašla i u Zagrebu, i u kojoj je, uz ostalo, iznesena teza da Mađari ne bi uopće mogli govoriti bez silnih posuđenica iz slavenskih jezika. Posredstvom ilirskog tiska, spomenuto je djelo utjecalo na oblikovanje i širenje takvih stereotipa o Mađarima u Hrvatskoj. S druge strane, neki mađarski pisci i publicisti razvijali su stereotip o inferiornosti hrvatskoga i drugih slavenskih jezika. Vidi: Šokčević, n. dj., 50–51, 90–91, 94, 113, 182–183, 303.

kako bi mogle preživjeti. Osim toga, zamah prostituciji davao je i snažan proces urbanizacije, napose Budimpešte, koja je izrasla u pravi velegrad u europskim razmjerima. (Vele)gradski je život brojne od pridošlica iz ruralnih krajeva primorao na radikalno redefiniranje moralnih vrijednosti, odnosno napuštanje tradicionalnoga kršćanskog svjetonazora. Dakako, posljedice urbanizacije i (vele)gradskoga vrijednosnog sustava osjećale su se i u višim društvenim slojevima, pa se „nemoralnost“ javljala i kod građanskih žena, doduše, s obzirom na njihove bolje materijalne prilike, ne u vidu prostitucije već jednostavno (pre)slobodnog seksualnog ponašanja. Protumađarski nastrojani, hrvatski su pisci pravaške orijentacije ugarsku socioekonomsku zbilju pretočili u stereotip o Mađaricama kao fatalnim ženama, ženama dvojbena morala, prostitutkama. Tako je ogorčenje mađarskim odnosom prema Hrvatskoj, ogorčenje nerijetkim kršenjima ionako „nepravedne“ Nagodbe, proizvelo generalizaciju koja je u hrvatskoj književnosti i publicistici našla plodno tlo.⁶⁶

Ni Matoševo stvaralaštvo nije iznimka, te se ovom stereotipu trag može naći u nekoliko njegovih članaka. Na najgrublji i najupečatljiviji način Matoš ga je upotrijebio u putopisu *Od Pariza do Beograda*, gdje je čitav fenomen obrađen u ekonomskoj maniri: prostitutke i, posljedično, sifilis su „vrlo važ[ni] artikl[i] ugarske izvozne trgovine“⁶⁷. Prezirom posebice isijava povlačenje paralele s prepoznatljivim srpskim izvoznim proizvodom, odnosno vulgarno objektiviziranje, štoviše, animaliziranje mađarskih žena, za što je Matoš podlogu pronašao u tadašnjoj gospodarskoj realnosti: „Srbija izvozi svinje, Ugarska izvozi Mađarice.“⁶⁸

Eksportnu dimenziju stereotipa o prostituciji Matoš je u pamfletu *Mađarska kultura* uporabio kako bi ruglu izvrgnuo mađarsko kulturno stvaralaštvo, odnosno nepostojanje izvoza vrijednih mađarskih kulturnih proizvoda, uz iznimku „horizontalne kulture“, prepoznatljive u europskim okvirima:

„Mi smo dosele mislili da Mađarska izvozi tek svoju horizontalnu kulturu, tisuće onih veselih i romantičnih stvorova koji već pomađariše sve trgovine ljudskim mesom od Pešte pa do Carigrada. Sada nas iznenađuje vijest da naše komšije ne izvoze samo razne pikantne Eržike, sentimentalne Rezike i Julčike koje nose u naše barbarske žile blagodati ugarskog sifilisa, nego da Ugarska izvozi i svoje profesore, svoju literaturu, svoju kulturu.“⁶⁹

Istaknimo da je Matoš oštricom stereotipa o prostituciji udario i po mađarskom jeziku, koji mu je kao kulturno- i nacionalno-identitetski simbol bio idealna meta: uz ranije navedeno, mađarski je jezik prozvao i „jezikom javnih kuća“, a bordele opisao kao „najvažnije mađarske kulturne ustanove u Hrvatskoj“, „ugodne kućice gdje se uređuje

66 Šokčević, n. dj., 270–271.

67 V, 165. — U članku *Sa stekliškog rovaša* Matoš navodi da je sifilis „u Hrvatskoj uglavnome import mađarske kulture“ (XIV, 97).

68 III, 219; V, 165.

69 XV, 107.

mađarski⁷⁰. Naglašavanjem povezanosti najstarijeg zanata s mađarskim jezikom Matoš zapravo prikazuje prostituciju prepoznatljivom odrednicom, integralnim dijelom mađarskoga identiteta, te tako dodatno barbarizira ono što je ionako smatrao iznimno „istočnjačkim“, barbarskim i divljim.

Od Mađara valja i učiti

Brojne negativne slike i stereotipi o Mađarima koje je Matoš iznosio u svojim zapisima nesumnjivo potvrđuju tezu o njemu kao protumađarski orijentiranu autoru. Ipak, predodžba prekodravske susjeda u njegovoj publicistici nije isključivo negativna, zbog čega valja otvoriti poglavlje u kojem će se pokazati i da je znao razmišljati i pisati smirenijim, racionalnijim tonom, da je vidio mnogo pozitivnoga u narodu sjeverno od Drave, mnogo toga na što se i Hrvati imaju ugledati u cilju realizacije bolje budućnosti. Počnimo s odlomkom iz članka koji je napisao u kasnoj stvaralačkoj fazi, manje od godinu dana uoči smrti, teksta naslovljena *Campus nobilium* (*Obzor*, 11. V. 1913) – radi se o putopisnoj impresiji iz Turopolja u kojoj se Matoš dotiče mađaronske političke orijentacije tamošnjega plemstva, ocjenjuje djelovanje turopoljskoga komeša i mađaronskoga vođe Antuna Danijela Josipovića, te tumači korijene mađarsko-hrvatskih trzavica i sukoba:

„Ilirizam nađe u njima nepomirljive protivnike. Bunilo ih je to nenarodno, neprirodno ime, ilirski demokratizam, sjećanje na Napoleonovu Iliriju, strah od germanizovanja i kamarilskog apsolutizma, koji je kasnije [...] ilirski pokret s Jelačićem užasno izigrao. [...] Vođa unionista Danijel Josipović je nesumnjivo velika figura i veći značaj od posljednjeg pripitomljenog Gaja. Kao kasnije A. Starčević, gledaše u ilirizmu negaciju hrvatskog imena, hrvatske posebnosti i ustavnosti, nalazeći u uniji sa Mađarima jedino jamstvo za naš i ugarski ustavni i slobodni život [...] Taj mađaron bijaše buntovnik. Taj konservativac bio je značajnik, stvoren za vođu [...] Kao Iliri što očekivahu odviše od Beča, Josipović i njegovi unioniste očekivahu odviše od Pešte, zaboravljajući da je do njihovog vremena savez ugarsko-hrvatski mogao biti čvrst i lojalan jer se ne osnivaše na narodnom i jezičnom načelu, služeći se jezikom latinskim, dok se primanjem načela narodnosti i narodnog jezika stubokom te prilike izmijeniše, mada je nužda ustavne ravnopravne sloge između Ugarske i Hrvatske sada možda još veća no u doba velikih turskih i germanizatorskih opasnosti.“⁷¹

Nasuprot uobičajenoj praksi koju se može povezati s njegovim domoljubnim osjećajima, pravaškim svjetonazorom i naglim karakterom, dojam je da Matoš u ovom članku sudi u maniri vrsna historiografa i(li) politologa – objektivno, odmjereno, argumentirano

70 XV, 107–108, 279; XVI, 176.

71 XI, 249–250. — Usp. Šokčević, n. dj., 69–77, 96; V. Šv. i R. [Vlasta Švoger i Redakcija], „Josipović, Antun Daniel“, *Hrvatski biografski leksikon*, knj. 6, Zagreb 2005, 519–520.

i racionalno (svojstveno osobi zrele životne dobi?) tumači mađaronsko opredjeljenje turopoljskog plemstva te staje u njegovu obranu opravdavajući odbacivanje „nenarodne i neprirodne“, dakle „nehrvatske“ ilirske ideje, opravdavajući tako traženje političkog oslonca u mađarskim liberalima tijekom za ugarsko-hrvatske odnose burnih 1840-ih. Što se pak tiče interpretacije uzroka kvarenja tih odnosa, Matoš opet pogađa u srž problema. Naime, obostrano pozitivna percepcija te dobri, saveznički odnosi između Hrvata i Mađara, građeni na temeljima višestoljetnih zajedničkih interesa kao i zajedničkog otpora različitim ugnjetavačima (tatarskim i osmanlijskim osvajačima te habsburškom centralizmu i germanizaciji), počeli su se narušavati početkom dugog 19. st., dakle upravo s pojavom suvremenih nacionalnih ideja i s njima povezanih jezičnih pitanja. Tako su odnosi prekodravnih susjeda tijekom 1830-ih i 1840-ih bili obilježeni žestokim političkim sukobima, a sve je kulminiralo ratom revolucionarne 1848–49. Svakako valja apostrofirati i sam završetak gore citiranog dijela članka, odnosno činjenicu da Matoš ističe potrebu uspostave „ustavne ravnopravne sloge između Ugarske i Hrvatske“, dakle ne razmišlja o odvajanju Hrvatske od Ugarske već o unapređenju kvalitete ugarsko-hrvatske državne zajednice tj. hrvatskog položaja u njoj⁷².

U Matoševim se feljtonima javlja i vrlo pozitivna slika Mađara – kao naroda u koji se Hrvati u mnogočemu trebaju ugledati, napose u njihovo gorljivo i požrtvovno domoljublje te snažno razvijen nacionalni duh koji je nadživio krah revolucije 1848–49. i koji nije uspjela slomiti ni habsburška tiranija. Čini se bitnim istaknuti da ih je kao uzor i pozitivan primjer znao izdvojiti čak i onda kad ih je kritizirao i vrijeđao. Tako je i već spomenuti ugarski paviljon s pariške Svjetske izložbe 1900. naveo kao dokaz i pouku „da ima naroda koji postoje jedino snagom svog neslomivog rodoljublja, i da su takov narod Mađari dosele bili više od Hrvata“. Stoga je smatrao nužnim da Hrvati uvide i osvijeste „da ćemo tako dugo ostati mrtvo tuđe gumno dok ne postanemo

72 Još u zadnjim desetljećima 19. st. sve su relevantne hrvatske političke opcije, pa i pravaši, napustile zamisao o stvaranju samostalne hrvatske države, te su rješenje hrvatskoga nacionalnog pitanja nastojale iznaći na različite načine u okviru preuređene, (kon)federalizirane Austro-Ugarske Monarhije. Tim politički realističnijim putem kretao se i Matoš u kasnijoj fazi svoga publicističkog rada. U članku *Hrvatska misao* (*Hrvatsko pravo*, 24. XII. 1907) pisao je o potrebi demokratizacije političkog i društvenog života u Austro-Ugarskoj, nudeći i rješenje nacionalnih pitanja posredstvom konfederalnog preustroja države po „švicarskom“ modelu: „Društvo i politika sve više i više se demokratizuje i pobjeda demokracije u Europi bit će spas svih ugnjetenih i poniženih, pa i naš. Austro-ugarsko pitanje može se bez velike svoje štete razviti samo u pravcu najpotpunije narodnosne samouprave, kao savez helvecijskih općina“ (XV, 168). U *Nedovršenoj autobiografiji* (rukopis nastao nakon 28. I. 1910) zabilježio je da je prilikom prvog boravka u Beogradu bio „podozriv kao Austrijanac, to više što sam pravaštvo i politiku Hrvatske u okviru [Monarhije] svim silama branio“ (V, 293). Članak *Anda vu morje...* (*Obzor*, 1. I. 1913) također se dotiče federalizacije države, a zanimljivi su i epiteti kojima je Matoš ovdje okitio Austro-Ugarsku: „može li se ova slavna monarhija, starodrevna i apsolutno nužna europskoj ravnoteži, ugledati, vjerna idejama Palackoga, starog Kossutha i Strossmayera, u najnoviji federalizam mladih i politički zrelih balkanskih naroda? Zar nikada neće doći čas kada će dobar Hrvat ili Srbin moći biti i dobar Ungarac, a dobar Slaven dobar Austrijanac?“ (XVI, 89).

bezobzirni nacionalisti⁷³ poput Mađara, dok ne dostignemo njihovo, Europi simpatično slobodoumlje i dok ne žrtvuemo onoliko za svoju slobodu koliko dadoše oni za njihovu⁷⁴. Slična percepcija Mađara javljala se i na Zapadu, što je Matoš zapazio kao stanovnik francuske prijestolnice. Naime, neki su pariški listovi u vrijeme Svjetske izložbe izvještavali o ugarskom paviljonu i njegovoj izložbi, a Matoš je sukus tih izvještaja prenio u svom dopisu *Hrvatskom pravu* – francuske su se novine divile „ponos[itom] mađarsko[m] narod[u] koji usuprot austrijskoj aneksiji [...] nastoji ostati nezavisan i pokazati da može biti samostalan“⁷⁵.

Osim fanatičnog domoljublja i slobodoljublja, Matoš je Mađarima priznao i politički talent, koji je držao presudnim za egzistenciju naroda, jer „neumitna politička borba vrijedi više i od izolovanog kulturnog djelovanja“ – smatrao je da su se Mađari upravo „žilavom politikom [izborili za] držav[u] u državi“, tj. da su nakon sloma revolucije 1848–49. već 1867. uspjeli političkim putem isposlovati Austro-ugarsku nagodbu, a ona ih je učinila relativno ravnopravnim partnerima bečkom dvoru pri raspodjeli moći u habsburškom imperiju. Stoga je istaknuo i složnost mađarskih velikaša, ugarske političke elite, ustvrdivši da u svojim rukama drže „već gotovo i cijeli monarhijski diplomatski aparat“, što im omogućuje da kao „nekrunjeni kraljevi“ vladaju čitavom Austro-Ugarskom.⁷⁶

Matoš je dakle mađarske političke prvake prikazao kao iznimno sposobne i umješne političare te kao vatrene domoljube koji su spremni žrtvovati i život za mađarsku slobodu. Među njima, posebno je cijenio dvojicu koju se tada a i danas doživljava(lo) „najvećim“ figurama mađarske povijesti 19. st. Grofa Istvána Széchenyija, poznata po osnivanju mađarske Akademije i pokretanju modernizacijskih društvenih i gospodarskih reformi u prvoj polovici 19. st., opisao je kao „genijalnog“ rodoljuba i ekonomista čija je veličina „izvan diskusije“. Također, po Matošu je „izvan diskusije“ i veličina Lajosa Kossutha, kojega je drugom prilikom okarakterizirao „drskim šovenom“ jer je tijekom 1848–49. bio na čelu revolucionarnog pokreta koji je negirao nacionalna prava nemađarima Ugarske, tako i (u početku) Hrvatima. No Kossuth je nakon sloma mađarske revolucije otišao u emigraciju gdje je ideju ugarske nezavisnosti zastupao kroz umjereniju politiku i pomirenje s nemađarima kao za Mađare bolju opciju od pokušaja

73 Izraz *nacionalizam* u Matoša valja razumjeti kao pojam čije se značenje u dobroj mjeri preklapa sa „zdravim“ patriotizmom, ne sa šovinizmom ili ksenofobijom. Uostalom, Matoš je sam sebe nazivao nacionalistom. — „Pojam nacionalizma u Matoševu je pisanju i mišljenju pozitivno obojen: riječ je o emancipacijskome nacionalizmu maloga, potlačenoga naroda u Austro-Ugarskoj Monarhiji koji teži ostvariti državnu neovisnost.“ Vidi: D. Oraić Tolić, „Nacija“, *Leksikon Antuna Gustava Matoša*, Zagreb 2015, 257.

74 III, 142. — Zanimljiva je Matoševa misao da se Hrvati trebaju ugledati u mađarski patriotizam kako bi se mogli uspješnije opirati Mađarima: „Mađari nas natkriljuju jedino svojim patriotizmom i ako možemo od njih što da naučimo, to je jedino da mrzimo zatornika naše narodne individualnosti, a to su u prvom redu Mađari“ (XV, 107).

75 III, 141.

76 III, 140, 142; XIII, 14; XVI, 149. — Usp. Kontler, n. dj., 311; Šokčević, n. dj., 67–68, 226–227.

razvijanja partnerskog odnosa s Austrijom. U okviru takve protunagodbene političke strategije Hrvatskoj je priznavao državnost i pravo na potpunu samostalnost, a iznio je i ideju o stvaranju Podunavske konfederacije koja bi bila temeljena na ideji nacionalne ravnopravnosti i demokratskom pravu glasa, čime se, prema Matoševu mišljenju (i Kvaternikovu), iskupio za „šovinističke“ stavove i djelovanje tijekom 1848–49. Nije loše istaknuti da se u Hrvatskoj Kossuthov politički zaokret nerijetko ignoriralo, te se u prvom redu naglašavalo njegov neprijateljski gard prema Hrvatima 1848–49, što pak ukazuje da je Matoš cjelovitije sagledavao Kossuthove stavove i njihovu evoluciju. Za razliku od Kossutha, Széchenyi, čiji su patriotizam te reformske poglede i poteze kao uzorne primjere isticali još ilirci, nikada nije zagovarao velikomađarski politički koncept, protiveći se nasilnoj mađarizaciji manjinskih naroda Ugarske. Štoviše, strahujući od kontraefekta tj. slavenskog otpora, grof je mađarizaciju doživljavao kao veliku opasnost po same Mađare.⁷⁷

Sa sigurnošću možemo ustvrditi da građa analizirana u ovom poglavlju čini razmjerno malen ali ipak značajan i nezaobilazan djelić mozaika o Matoševu viđenju Mađara i mađarsko-hrvatskih odnosa, a držim da joj na važnosti ponešto dodaje i to što se mahom radi o člancima koje je Matoš napisao u kasnijoj stvaralačkoj fazi. No isto tako, dojam je da je ocjena o Matošu kao protumađarski nastrojenu piscu i dalje dovoljno čvrsta, da ju pokoja pozitivna slika Mađara u njegovoj publicistici ne može bitno poljuljati ni razgraditi.

Zaključak

Nedvojbeno je da korpus mađarskih tema zauzima jedno od centralnih mjesta u Matoševu publicističkom opusu. Kao takav, obrađivan je s različitih polazišta (političkog, društvenog, gospodarskog, kulturološkog), a korijen gotovo svake od rečenica kojima se na bilo koji način analiziraju Ugarska i Mađari valja pronaći u činjenici da je Matoš tadašnju hrvatsku zbilju vidio kao potpunu katastrofu – Hrvatska je politički nemoćna, potlačena i ugnjetavana, ekonomski ruinirana, narod je osiromašen i prisiljen na odlazak iz domovine, a sve to vodi i do propadanja kulture i krize moralnih vrijednosti. Politička podređenost Hrvatske Ugarskoj Matoša je navela da težište svoga sukoba perom s Mađarima prenese u sferu kulture, te da prekodravske susjede pokuša pamfletski prikazati kao neeuropski, neciviliziran, barbarski, kulturno inferioran narod.

Matoševo viđenje odnosa Ugarske prema banskoj Hrvatskoj nipošto se ne smije označiti promašenim jer je ono u izvjesnoj mjeri utemeljeno u realnosti. No isto tako, njegove se ocjene mora uzeti sa znatnom dozom opreza, imajući na umu da je nemalo

77 IV, 25; VI, 247; XI, 73; XVI, 24, 149–150. — O Széchenyiju i Kossuthu, njihovim političkim i drugim idejama, kao i o tome kako su ih doživljavali Hrvati vidjeti u: Kontler, n. dj., 235–247, 276–278, 280–281, 283–284; Hanák (ur.), n. dj., 122–125, 152–156; Šokčević, n. dj., *passim.*, napose 134–152.

pretjerivao crtajući hrvatsku zbilju potpuno crnim, katastrofičnim tonovima.⁷⁸ U svakom slučaju, evidentno je kako je iz Matoševe interpretacije hrvatskih prilika proizišao i čitav niz negativnih predodžbi o moćnijem prekodravskom susjedu, koje su zaživjele u vidu grubih, uvredljivih, prezirnih i vulgarnih stereotipa i generalizacija te pretjerano pojednostavljenih, karikiranih i iskrivljenih zaključaka. Nećemo pogriješiti ukoliko ustvrdimo da je veći dio Matoševe ostavštine o temama kojima se ovaj rad bavi pisan emocijama, a manji dio (hladnom) glavom.

Iako Matoševa publicistika daje dovoljno razloga da se otvori pitanje mađarofobije, razmišljati isključivo u tom okviru značilo bi zanemariti pozitivne komentare o Mađarima te ignorirati Matoševu europejstvo i kozmopolitizam, pa čak i obiteljsko podrijetlo – u jednome od pisama upućenih Milanu Ogrizoviću (Beograd, 9. VII. 1907), istaknuo je da u sebi „ima mnogo, i odviše, lude magj. krvi“, koju je baštiniio od bake po ocu, Elizabete Orovecz, „čistokrvne“ Mađarice, na čije je podrijetlo ukazao i u *Nedovršenoj autobiografiji*.⁷⁹

Sve Matoševe zapise o Mađarima valja promatrati isključivo u kontekstu tadašnjih društvenopolitičkih prilika, tj. vremena (i prostora) u kojem su ti zapisi nastajali, što znači da se o njegovim sudovima i ocjenama nipošto ne može razmišljati u okvirima suvremenih, nedovoljno određenih kategorija „političke (ne)korektnosti“ i(li) „govora mržnje“. Dakako, na isti se način mora pristupiti i sagledavanju tadašnjeg odnosa Mađara prema Hrvatima i drugim nemađarima u Translajtanijskoj – te se odnose ne smije izdvajati iz složene mreže međunacionalnih relacija u Austro-Ugarskoj Monarhiji, dakle problematici ne valja pristupati s usko kroatocentričnih polazišta, kako je znao činiti Matoš.⁸⁰ U svakom slučaju, njegovo viđenje mađarske politike kao uzroka

78 Hrvati su nesumnjivo bili neravnopravni u odnosu na Mađare, no, kako je već istaknuto, Nagodbom im je ipak priznat status političke nacije te dodijeljena pokrajinska autonomija s obilježjima državnosti, što Pešta nije priznavala niti jednom drugom manjinskom narodu unutar Zemalja krune Sv. Stjepana. Na ekonomskom planu, banska je Hrvatska bila dominantno agrarna i ruralna pokrajina, najnerazvijeniji dio Translajtanijske. Prema posljednjem austro-ugarskom popisu stanovništva iz 1910, 79% stanovništva banske Hrvatske živjelo je na selima, 78,82% privredno aktivnog stanovništva bavilo se poljoprivrednim djelatnostima (naspram 85,53% 1900, što ukazuje na pozitivne pomake), a 45,9% bilo je nepismeno (u Ugarskoj 31,3%, Austriji 16,5%). Ipak, kontinuirano ostvarujući prilično visoke stope rasta BDP-a po stanovniku, Hrvatska i Slavonija uspjele su u pogodbenom razdoblju donekle smanjiti zaostatak u odnosu na ostale regije u Translajtanijskoj, a razvijanje industrije i kapitalističkih privrednih odnosa išlo je ruku pod ruku s kontinuiranom izgradnjom modernoga građanskog društva i kulture. Dakako, uzroke nižem stupnju gospodarskog razvoja banske Hrvatske u odnosu na Ugarsku ne smije se tražiti isključivo u volji Beča i Pešte, već i u činjenici da je banska Hrvatska kao periferna pokrajina imala osjetno lošiju startnu poziciju u odnosu na druge dijelove Monarhije. — Brojčani podaci prema: Holjevac i Rimac, n. dj., 49–54; Suzana Leček, „Pokušaji smanjivanja nepismenosti u Bansknoj Hrvatskoj početkom 20. stoljeća“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, br. 26, Zagreb 1993, 138–139; Božena Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo banske Hrvatske*, 216, 233, 241.

79 XX, 48; V, 289.

80 Kontler navodi da bi se mađarski odnos prema drugim narodima mogao okarakterizirati razmjerno tolerantnim za to vrijeme, ponajprije ako se za referentne točke uzme tadašnji odnos prema manjinama u Istočnoj i Jugoistočnoj Europi. — O položaju nemađarskih naroda u Ugarskoj i odnosu Ma-

katastrofalnog stanja u hrvatskoj politici, društvu, gospodarstvu i kulturi u izvjesnoj mjeri utemeljeno u realitetu, iz kojeg je Matoš crpio građu za neopravdano iznošenje poopćenih, pregrubih, nekorektnih i ne uvijek sasvim preciznih ocjena i zaključaka, ali ocjena i zaključaka koje se zapravo skladno i logično uklapaju u njegov politički svjetonazor.

Zaključno, može se ustvrditi da Matoš u pojedinim slučajevima nastupa u duhu „objektivnog novinarstva“, odmjereno, argumentirano i nepristrano; a treba istaknuti i da je tu i tamo plasirao pokoju pozitivnu sliku Mađara. Ipak, neosporno je da njegovim publicističkim opusom dominira negativno viđenje sjevernih susjeda, da nezadovoljstvo podčinjenim položajem vlastite domovine u habsburškom imperiju te frustriranost prilikama u banskoj Hrvatskoj i politikom vladajućih (pro)mađarskih elita pretače u nerijetka iskliznuća u nepravedne, neodmjerene, prezirne i pretjerano pogrdne navode o Ugarskoj, Budimpešti, Mađarima, Mađaricama, mađarskoj kulturnoj inferiornosti... Razmjerno brojni negativni stereotipi (ali i razmjerno rijetke pozitivne slike) o gospodarima ugarskog dijela Dvojne Monarhije koje je Matoš iznio u svojim tekstovima, katkada na vrlo živopisne i originalne načine, u hrvatskoj su političkoj misli, historiografiji, književnosti i publicistici bili prisutni i ranije, a popularnima su ostali sve do sloma Austro-Ugarske, koji je ujedno značio i slom osmostoljetnoga mađarsko-hrvatskog državnog zajedništva.

SUMMARY

Matoš's view over Drava

Feuilletons with “Hungarian” themes and motives make a quantitatively significant share in the works of Antun Gustav Matoš which belong to the genre of opinion journalism. More importantly, their content makes them an unavoidable source for analysing Matoš's political ideas. Reflecting on political, economic, social, cultural and other circumstances in Croatia proper, Matoš detected some of the crucial problems of Croatian society. At the same time, when presenting Croatian reality, he would often exaggerate, making it seem darker than it really was, so his comments should be read with precaution. Matoš's views of the situation in Croatia proper also determined his attitudes towards Hungary, Hungarians and the (sub) dualistic order, which was based on the Croatian-Hungarian Settlement. Croatian political subordination to Hungary greatly influenced this part of Matoš's opus, which can be seen in making oversimplified and distorted conclusions (e.g. about Croatian economic and cultural circumstances), as well as a series of negative, sometimes extremely offensive and vulgar stereotypes about the northern neighbours, so his dissatisfaction with the politics of the ruling

đara prema njima: Kontler, n. dj., 286–288, 291, 293, 297, 302–303, 310–311; Hanák (ur.), n. dj., 160–161, 164–165, 177–181, 198; Šokčević, n. dj., 8–11, 18–19, 86–87, 177–178, 185, 188, 237; Gross i Szabo, n. dj., 216; Suppan, n. dj., 70–71.

Hungarian elites manifested itself in many pamphlets attempting to represent Hungarians as non-European, uncivilized, barbarian, culturally inferior people. Considering the predominantly negative perception of Hungary and Hungarians in his articles, it is possible to accept the evaluation of Matoš as an anti-Hungarian oriented writer. However, it should also be mentioned that he occasionally wrote quite objectively about Hungarian-Croatian relations, as well as that he did, in some instances, present Hungarians and their political leaders in a very positive light, highlighting them as patriotic and freedom-loving people which Croats should look up to. Therefore, because of Matoš's europeanism and cosmopolitanism, but also because of his origin (his grandmother was a "pure-blooded" Hungarian), the impression is that it would be a misrepresentation to label him as a hungarophobe, because it would be ahistorical to judge his stances by today's standards, ie. the contemporary concepts of "political (in)correctness" and "hate speech". Of course, the same approach must be used in consideration of the Hungarian relationship toward Croats and other ethnic minorities in Transleithania, which means that these complex issues must not be reviewed from the narrow croatocentric positions, in the way in which Matoš did. Relatively numerous negative stereotypes, as well as relatively rare positive images that Matoš presented about Hungary, the Hungarians and their national and cultural identity, sometimes in very picturesque and original ways, were present even earlier in Croatian political thought, historiography, literature and journalism. They remained popular until the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy.

Keywords: Antun Gustav Matoš, Hungary, Hungarians, Croatia proper, 1848, Croatian-Hungarian Settlement, Hungarian-Croatian relations, Hungarian identity, Hungarian culture